

Аңдатпа. Бұл мақалада Орталық Азия кеңістігіндегі нақшбандия тариқатының даму үдерісі, негізгі тармақтары мен көшбасшы тұлғаларының қызметі талданады. Авторлар тариқаттың тарихи қалыптасуы мен бүгінгі таралу ареалын сипаттап, оның аймақтық ерекшеліктерін, әлеуметтік ықпалын және ішкі құрылымын зерттеуге баса назар аударады. Нақшбандия тариқатының хусайния, мужаддидия және жахрия сияқты ішкі тармақтары жан-жақты сипатталып, олардың Өзбекстан мен Қазақстандағы жамағаттары мен шейхтарының қызметі нақты деректермен негізделеді. Кеңестік дәуірдегі сопылықтың құпия жағдайда сақталуы, посткеңестік кезеңде қайта жандану үдерісі және заманауи жағдайдағы институционалдану белгілері қарастырылған. Ибраһим шейх пен Құрбан-Әлі ишан сияқты беделді рухани көшбасшылардың өмір жолы мен діни қызметі арқылы тариқаттың ықпал деңгейі көрсетіледі. Сонымен қатар, зерттеуде тариқат ішіндегі харизмалық билік, рухани мұрагерлік, сопылық білімнің берілу тетіктері мен ішкі фрагментация үдерістері де сарапталады. Қазақстандағы нақшбандия жамағаттарының ерекшеліктері, шекарааралық байланыстары, рухани жетекшілерінің қызметі мен легитимділігі мәселелері де зерттеу нысанына алынған. Мақалада тарихи, әлеуметтік және мәдени аспектілер тоғысында сопылықтың қазіргі қоғамдағы рөлі мен трансформациясы көрсетіледі. Зерттеу барысында жүйелеу, салыстырмалы, тарихи және аналитикалық әдістер қолданылған. Авторлар Орталық Азиядағы нақшбандия тариқатының заманауи сипаты мен оның қоғамдық сананы қалыптастырудағы орнын ашып көрсетуді мақсат етеді.

Түйін сөздер: тариқат, нақшбандия, сопылық, рухани тәрбие, ишан, пір, мүршид, мүрид, хақимия, силсила.

٢ جامعة نور-مبارك المصرية للثقافة الإسلامية، ألماتي، كازاخستان

الملخص: تتناول هذه المقالة تطوّر الطريقة النقشبندية في منطقة آسيا الوسطى، وابرز فروعها، ونشاط الشخصيات الروحية القيادية فيها. ويستعرض الباحثان التشكل التاريخي للطريقة ومجال انتشارها الجغرافي في العصر الراهن، مع التركيز بصورة خاصة على خصائصها الإقليمية وتأثيرها الاجتماعي وبنيتها الداخلية. كما تتناول الدراسة بالتفصيل الفروع الداخلية للطريقة النقشبندية، ومنها الحسينية والمجددية والجهرية، مع الاستناد إلى معطيات تاريخية ومعاصرة محددة في تحليل نشاط جماعاتها وشيوخها في أوزبكستان وكازاخستان. وتبحث المقالة في كيفية الحفاظ على التقاليد الصوفية في ظروف العمل السري خلال الحقبة السوفيتية، ومسار إحيائها في مرحلة ما بعد الاتحاد السوفيتي، ومظاهر مؤسستها في السياق المعاصر. كما يتم بيان مستوى تأثير الطريقة من خلال دراسة السيرة والنشاط الديني لشخصيات روحية بارزة، مثل الشيخ إبراهيم والإيشان قربان علي. وإلى جانب ذلك، تحلل الدراسة السلطة الكاريزمية داخل الطريقة، وآليات التوارث الروحي، وسبل انتقال المعرفة الصوفية، وعمليات التفتت الداخلي. كما تحظى خصوصيات الجماعات النقشبندية في كازاخستان، وروابطها العابرة للحدود، ونشاط قادتها الروحيين، ومسائل شرعيتهم الروحية والدينية باهتمام خاص. وتبرز الدراسة، من خلال الجمع بين الأبعاد التاريخية والاجتماعية والثقافية، دور التصوف وتحولاته في المجتمع المعاصر. وقد اعتمد البحث على المنهج النظامي والمنهج المقارن والمنهج التاريخي والمنهج التحليلي. ويهدف الباحثان إلى الكشف عن الخصائص المعاصرة للطريقة النقشبندية في آسيا الوسطى وبيان دورها في تشكيل الوعي المجتمعي.

السلسلة

T.E. Kydyr¹, B.I. Azimov²

¹ Islamic Research Institute of the

Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan

² Nur-Mubarak Egyptian University of Islamic Culture, Almaty, Kazakhstan

THE DEVELOPMENT OF THE NAQSHBANDIYYA SUFI ORDER IN CENTRAL ASIA: BRANCHES AND SPIRITUAL LEADERS

Abstract. This article examines the development of the Naqshbandiyya Sufi order in Central Asia, its principal branches, and the activities of its prominent spiritual leaders. The authors describe the historical formation of the order and its contemporary geographical distribution, with particular attention to its regional characteristics, social influence, and internal structure. The internal branches of the Naqshbandiyya, including Khusaynīya, Mujaddidiyya, and Jahriyya, are examined in detail, while the activities of their communities and shaykhs in Uzbekistan and Kazakhstan are substantiated through specific historical and contemporary data. The study explores the preservation of Sufism underground during the Soviet period, its revival in the post-Soviet era, and the processes of institutionalization in the contemporary context. The influence of the order is demonstrated through the life histories and religious activities of prominent spiritual figures such as Ibrahim Shaykh and Qurban-Ali Ishan. The article also analyzes charismatic authority within the order, mechanisms of spiritual succession, the transmission of Sufi knowledge, and processes of internal fragmentation. Particular attention is paid to the characteristics of Naqshbandi communities in Kazakhstan, their transborder networks, and the activities and legitimacy of their spiritual leaders. The study highlights the role and transformation of Sufism in contemporary society at the intersection of historical, social, and cultural dimensions. The research employs systematic, comparative, historical, and analytical methods. The authors aim to elucidate the contemporary characteristics of the Naqshbandiyya in Central Asia and its role in shaping social consciousness.

Keywords: tarīqa, Naqshbandiyya, Sufism, spiritual formation, ishan, pīr, murshid, murīd, Hakimiyya, silsila.

Т.Е. Кыдыр¹, Б.И. Ажимов²

¹ Исламский научно-исследовательский институт

Духовного управления мусульман Казахстана, Алматы, Казахстан

² Египетский университет исламской культуры

«Нур-Мубарак», Алматы, Казахстан

ПРОЦЕСС РАЗВИТИЯ НАКШБАНДИЙСКОГО ТАРИКАТА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: НАПРАВЛЕНИЯ И ЛИДЕРЫ

Аннотация. В статье анализируется процесс развития накшбандийского суфийского братства в Центральной Азии, его основные ответвления и деятельность ведущих духовных лидеров. Авторы рассматривают историческое становление тариката и современный ареал его распространения, уделяя особое внимание его региональным особенностям, социальному влиянию и внутренней структуре. Подробно характеризуются такие внутренние направления Накшбандии, как Хусайния, Муджадидия и Джахрия, а деятельность их общин и шейхов в Узбекистане и Казахстане обосновывается конкретными историческими и современными данными. Рассматриваются сохранение суфийских традиций в условиях подпольного существования в советский период, процесс их возрождения в постсоветскую эпоху, а

также признаки институционализации в современных условиях. Степень влияния тариката раскрывается через биографии и религиозную деятельность таких авторитетных духовных лидеров, как Ибрахим-шейх и Курбан-Али-ишан. Кроме того, анализируются харизматическая власть внутри тариката, механизмы духовного преемства, способы передачи суфийского знания и процессы внутренней фрагментации. Особое внимание уделяется специфике накшбандийских общин Казахстана, их трансграничным связям, деятельности духовных наставников и вопросам их религиозной легитимности. В статье на пересечении исторического, социального и культурного аспектов раскрываются роль и трансформация суфизма в современном обществе. В исследовании использованы системный, сравнительный, исторический и аналитический методы. Авторы ставят целью раскрыть современную специфику Накшбандийского тариката в Центральной Азии и определить его роль в формировании общественного сознания.

Ключевые слова: тарикат, Накшбандия, суфизм, духовное воспитание, ишан, пир, муршид, мурид, Хакимия, силсила.

Кіріспе. Орталық Азиядағы сопылық терең және бай тарихқа ие. XII ғасырдан бастап Орталық Азия Хижаз, Ирак, Сирия, Египет және Хорасан сияқты мұсылмандықтың алтын бесігіне айналды. Аймақта сопылық мектептер мен тариқаттар, жамағаттар мен бағыттар қалыптасты. Әлемге танымал сопы ғалымдар жетіліп шықты.

VIII-IX ғасырларда Мединадағы, Басрадағы, Куфа мен Хорасандағы мұсылмандық аскеттік мектептермен қатар Орталық Азия аскеттік мектебі өз әрекетін бастады. IX-XI ғасырларда қалыптасып өз әрекеттерін бастаған он екі сопылық тармақтың екеуі – «хакимия» мен «саййария», сонымен бірге мұсылман әлемінің әр түкпірінде пайда болған елуден артық сопылық тариқаттардың төртеуі – иасауия, кубрауия, накшбандия және ғишқия дәл Орталық Азияда пайда болды. Бұл аймақтың сопылық ілімінің қалыптасуы мен таралу орталықтарының бірі болғандығын растайды. Аталған тармақтар мен тариқаттардың арасында накшбандия тариқаты ерекше орын алды. Накшбандия тариқатының даму үдерісін бақылау, оған ғылыми баға беру аймақтағы сопылықтың дамуын бағалауға септігін тигізеді. Накшбандия тариқатының даму үдерісін зерттеу үшін аймақтағы тариқат жамағаттары мен лидерлеріне тоқталып талдау жүргізу қажеттегі туындайды.

Зерттеу мақсаты мен міндеттері. Қазіргі таңдағы діни рухани саланы зерттеу, аймақтағы оның көріністерін зерделеу өзекті мәселелердің біріне айналып келе жатыр. Әрі терең сараптауды қажет етеді. Аймақтағы діни рухани келбет накшбандия тариқаты лидерлерінің қызметіне байланысты. Бұл мәселені зерттеу алдымен аймақтағы накшбандия жамағаттары мен лидерлерін жеке-жеке қарастыруды қажет етеді. Орталық Азиядағы накшбандия жамағаттары қалай әрекет етіп жүр. Лидерлерінің қызметі қалай. Олардың қоғаммен байланысы мен ықпалы, басқа тариқаттармен арақатынасы қандай деген сауалдардың маңызы зор. Зерттеу Орталық Азиядағы накшбандия тариқатының қазіргі дамуын, таралу үдерісін, қоғамға ықпал деңгейін анықтауға септігін тигізеді. Аймақтағы накшбандия тариқаты жамағаттары мен лидерлері қызметін, даму үдерісін, таралу ареалын объективті тұрғыдан қарастыру негізгі мақсатымыз болып табылады. Соған қатысты мынадай міндеттерді ұсынамыз:

- Орталық Азиядағы накшбандия тариқаты жамағаттары мен лидерлерін анықтау;
- Олардың тариқат жамағатындағы мәртебесін, қызметтерін бағалау;
- Қоғамдық ықпалы мен салмағын ашықтау;
- Зерттеушілердің деректі пікірлеріне сүйеніп тариқат жамағаттарының таралу ареалы мен өзіндік ерекшеліктерін белгілеу;
- Аймақтағы тариқат жамағаттарының бір-бірімен арақатынасын ашу.

Орталық Азиядағы нақшбандия тариқаты жамағаттарының қазіргі даму үдерісін тарихи, әлеуметтік және діни рухани алғышарттарының қазіргі заман тұрғысынан зерттелуі маңызды.

Зерттеу әдіснамасы. Мақалада жүйелеу, сипаттау, тарихи шолу әдістерімен қатар талдау, саралау, бағалау әдістері қолданылды. Отандық және шет елдік ғалымдардың тақырыпқа қатысты еңбектері пайдаланылды.

Нәтижелер мен талқылаулар. Нақшбандия тариқаты Орталық Азияға кең таралған. Аймақтағы түркі тілдес халықтардың ортақ рухани, мәдени, тарихи кеңістікте түйісіп жатуын нақшбандия тариқатының таралуына негізгі себеп деп айтуға болады. Тариқаттың негізін қалаған Баһауддин Нақшбанди да осы кеңістіктен шыққан діни рухани тұлға. Сондықтан да, Орталық Азияны нақшбандия тариқатының орталығы деп атауға негіз бар.

Аймақта нақшбандия тариқаты жамағаттарының бірнеше эпицентрлері бар. Орталық Азияда нақшбандия жамағаттарының шейхтары көбіне Пайғамбар ұрпақтары – қожалар болады. Олар ишандар деп аталады. Тариқатта ғылыми генеалогиясы (силсиласы) бар ишандардың мүридтері мен басқа жамағаттар арасында абыройы жоғары болады. Силсиласы жоқ, не сенімсіз тұлға тариқат шейхы, жамағаттың рухани көсемі бола алмайды. Сонымен қатар, рухани кемеліне келіп шейхтың – мүршидтің батасын, ижазасын алмаған мүрид те жамағат көсбасшысы бола алмайды. Бұл үрдіс нақшбандия тариқатындағы қатаң тәртіп ретінде қалыптасып қалған.

Аймақ елдері арасында Өзбекстан аумағында әрекет ететін сопылық бағыттардың ішінде нақшбандия тариқаты құрылымдық тұрғыдан ең жоғары деңгейде ұйымдасқан бағыт ретінде ерекшеленеді. Бұл жағдай аталмыш тариқаттың тарихи қалыптасқан ішкі құрылымының ұзақ дәстүріне негізделген. Тарихи деректерге сәйкес, шамамен XV ғасырдың ортасынан бастап нақшбандия тариқатының негізгі тармақтары қатаң иерархиялық (пирамида тәрізді) құрылымға ие болған. Бұл құрылымда белгілі бір аймақтық тармаққа жататын барлық муридтер (ізбасарлар) сол өңірдегі ең жасы үлкен әрі рухани тәжірибесі мол шейхтің (шейх-и пешва немесе пир-и аввал) басшылығын мойындаған.

Ең алдымен, қазіргі уақытта Өзбекстанда әрекет етіп жатқан нақшбандия тариқатының тармақтары туралы атап өткен жөн. Тәуелсіздік жылдарынан кейінгі кезеңде Өзбекстанда нақшбандия тариқатының қызметі біртіндеп жандана бастаған. Соның нәтижесінде, тариқаттың дәстүрлі құрылымдық-ұйымдастырушылық принциптері де қайта жаңғырған. Бұл үрдіс, әсіресе, жергілікті силсилаларды (рухани шежірелерді) жалғастырып келе жатқан тармақтарда айқын көрініс табады.

Бұл тариқаттың алғашқы тармағы 1992 ж. мен 1998 ж. пәкістандық шейх Зул-Фиқар Нақшбанди-Мужаддидидің Өзбекстанға сапарынан кейін қалыптасқан. Шейх өзінің сапары барысында хажаган-нақшбандия тариқатының негізін қалаған ұстаздардың мазарларына зиярат жасап, рухани сұхбаттар өткізген. Ол жергілікті зиялы қауым өкілдерімен (негізінен журналистер мен әдебиетшілермен) кездесіп, олардың кейбіреулері шейх Зул-Фиқардың муриді болуға ниет білдірген [Б.Бабаджанов, 2001:344].

Алайда бұл тармақтың Өзбекстандағы өкілдері өте аз және олардың негізгі қызметі Бұхара қаласында шоғырланған. Олар зікрдің үнсіз, ішкі түрі – «хафи» зікрін ұстанады. Өзбекстандық муридтер мен пәкістандық шейх арасындағы байланыс әлсіз, әрі тілдік кедергі де толыққанды рухани оқытуға мүмкіндік бермеген. Осы себептен, аталған тармақтың кейбір ізбасарлары қайтадан жергілікті шейхтардың ықпалына бет бұрып кеткен.

Нақшбандия-Мужаддидияның екінші тармағы Өзбекстанда шамамен тоқсаныншы жылдардың соңында пайда болған. Бұл тармақты Түркиядан шыққан әйгілі

шейх Ахмад эфендидің кейбір муридтері негіздеген. Бүгінде олардың негізгі орталығы Ферғана жазығындағы Андижан қаласындағы көне мешіт – Ғиштли мешіті болып отыр. Ахмад эфендидің идеяларының ықпалымен бұл топ Өзбекстанда шарифат нормаларын қалпына келтіруді өз қызметінің басты мақсаты ретінде қарастырады. Олардың пайымынша, бұл мақсатқа нақшбандия тарикатын қайта жандандыру арқылы қол жеткізуге болады. Бұл топ та «ла илаха илла-Ллаһ» формуласына негізделген дәстүрлі үнсіз зикр – зикр-и хафиді ұстанады [Б.Бабаджанов, 2001:344].

Қазіргі Өзбекстанда ең көп таралған нақшбандия тармағы - мужаддия-хусайния тармағы. Бұл атаудың алғашқы бөлігі (мужаддия) үнділік нақшбандия шейхы Ахмад Сирхиндидің (1624 ж. қайтыс болған) құрметті лақап атымен байланысты. Ол өз замандастары арасында «Муджаддид-и әлф әс-сәни» («Екінші мыңжылдықтың жаңғыртушысы») деген атпен танылған. Атаудың екінші бөлігі (Хусайния) - XIX ғасырдың бірінші жартысында өмір сүрген нақшбандия-мужаддия шейхы Халифа Хусейннің (1249 х. /1833–34 ж. қайтыс болған) есімімен байланысты. Бұл тариқаттық тармақ өз атауын сол шейхтің есімінен алған. Халифа Хусейннің Маңғыттар әулеті (1757–1920) билеушілерімен қарым-қатынасы негізінен конформистік сипатта болды. Ол олардың шарифатты нығайтуға бағытталған әрекеттерін жан-жақты қолдады және рухани жағынан қолпаштап отырды [Бабаджанов, 1999:98].

Мужаддия-хусайния тармағы - кеңестік режим жағдайында өмір сүруін жалғастыра алған сирек нақшбандия тармақтарының бірі. Бұл тармақтың көрнекті өкілдерінің бірі – Халифа Абдулаухид Түркістани, халық арасында «Ишан Баба» атымен танылған тұлға. Ол Түркістан қаласынан солтүстік-шығысқа қарай 15–17 шақырым жерде орналасқан Құшата (немесе Құшчи-ата) ауылынан шыққан. Маңғыт әулетінің билеушісі Абдулахад ханның (1885–1910) тұсында Ишан Баба Бұхаралық шейх, халифа Мұхаммад-Аминнен «иршад» (шәкірт тәрбиелеуге дербес рұқсат) алып, өз ауылына қайта оралған. Оның өмірі жайлы нақты тарихи деректер аз, ал халық арасында сақталған әңгімелер көбіне кеңестік билік өкілдері – «большевиктер» оны тұтқындамақ болғанымен, Ишан Бабаның керемет әулиелік қасиеттерінің арқасында олар оны көре алмағаны туралы хикаяларға негізделген. Ишан Баба 1940 немесе 1941 жылдары қайтыс болар алдында өзінің халифасы етіп Қари Абдолланы тағайындайды. Қари Абдолла ұстазының жанында шамамен 33 жыл қызметінде болған. Ол да кеңестік билік тарапынан қудалауға ұшырап отырған. НКВД тарапынан бірнеше мәрте тұтқындалып, 2–3 айлық қамаудан кейін шәкірт тәрбиелемеу жөніндегі қолхат арқылы босатылған. Соған қарамастан, ол рухани жолынан таймай, 1976 жылы өмірден өткен. Құшата ауылында, өз ұстазы Ишан Бабаның жанына жерленген [Б.Бабаджанов, 2001:345].

Кеңестік биліктің қатаң тыйымдарына қарамастан, Қари Абдолла бірнеше шәкірт тәрбиелеуге қол жеткізеді. Бүгінде сол шәкірттердің әрқайсысының Өзбекстанның, Тәжікстанның және тіпті Ресейдің түрлі аймақтарында, атап айтқанда, Ферғана жазығындағы қалалық және өңірлік орталықтарда, Ташкентте, Жизақта және басқа да елді мекендерде көптеген муридтері бар.

Алайда Қари Абдолланың өзі тірі кезінде кеңестік биліктің бақылауынан қауіптеніп, дәстүрлі жазбаша «иршаднама» (шәкірт тәрбиелеуге ресми рұқсат) бермеген. Оның орнына шәкірттеріне ауызша түрде ғана рухани тәрбие жүргізуге рұқсат берген. Сонымен қатар, ол өз ізбасарларын билік тарапынан болуы мүмкін тұтқындау қаупі жөнінде қатаң түрде ескертіп отырған және әрбір рухани ұстазға 2–3 муридтен артық қабылдамауды ұсынған.

Десек те XX ғасырдың екінші жартысынан бастап, кеңестік репрессияларға қарамастан, сопылық мектептер астыртын түрде өз қызметін жалғастырып отырды. Қари Абдолланың шәкірттері арасынан сол уақытта ең беделді әрі ең лайықты рухани мұрагер ретінде Қоқан қаласынан шыққан Хазрет Ишан Ибраһим танылған. Бұл

сопылық бауырластықтың барлық мүшелері оны ең дарынды, терең білімді және беделді рухани көшбасшы ретінде мойындайды.

Ибраһимжан хазрет 1937 жылы Ферғана жазығындағы Қоқан қаласына жақын орналасқан ауылдардың бірінде дүниеге келген. Алғашқы діни білімін Бұхарадағы әйгілі «Мир-и Араб» медресесінде алған. Кейінірек Ташкенттегі «Хаст-имам» діни оқу орталығында білімін жалғастырған. 1956 жылдан бастап Орталық Азия және Қазақстан мұсылмандарының діни басқармасына (САДУМ) қарасты кітапханада кітап түптеуші болып жұмыс істеген. Осы кезеңде ол кеңестік ортада сақталған сопылық іліммен алғаш танысып, бұл жолға бет бұрады. Ибраһимжан хазреттың сопылық жолға түсуіне әсер еткен басты тұлға – Қари Абдолла болды. САДУМ кітапханасында қызмет етіп жүрген кезінде ол осы рухани жетекшімен жолығып, нақшбандия тариқатының мужаддия тармағының ілімімен танысады. Бұл таныстық оның өмір жолын мүлде өзгертті. Қари Абдолладан рухани тәрбие ала жүріп, Ибраһимжан хазрет нақшбандия ілімінің ерекшеліктерін – хафи (үнсіз) зікірді, ұстазға толық мойынсұну және ішкі рухани тазару қағидаларын меңгереді. 1985 жылы кеңестік билік тарапынан Ибраһимжан хазреттың діни қызметі заңсыз деп танылып, ол тұтқындалады. Үш жыл бойы Еділ бойындағы түрмеде қамауда болады. Бұл жылдар – рухани ізденістің әрі жеке сынақтың кезеңі болды. Түрмеден шыққаннан кейін де, ол сопылық жолдан бас тартпай, ұстазынан алған ілімді шәкірттеріне жасырын түрде жеткізіп отырған. 1991 жылы Өзбекстан тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейін сопылық дәстүрлерге деген ресми көзқарас өзгеріп, сопылық ұлттық рухани мұра ретінде қайта қарастырыла бастады. Осы жағдайда Ибраһимжан хазреттың қызметі жаңа тыныс алды. Ол нақшбандия-мужаддия тариқатын қайта тірілтіп, көпшілікпен рухани сұхбаттар өткізе бастады. Өзінің айтуынша, бірнеше жылдың ішінде оның муридтерінің саны 20 000 адамнан асып кеткен. Бұл – сопылықтың посткеңестік кеңістікте қайта танымал бола бастауының айқын дәлелі. Ибраһимжан хазрет өз өмірін толықтай нақшбандия тариқатының мужаддия тармағына арнады. Ол тек ұстаз ғана емес, рухани ұстын, тариқаттың тірегі ретінде танылды. Оның шәкірттері бүгінде Өзбекстан, Қазақстан және Ресей аймақтарында қызмет етіп, тариқат ілімін жалғастыруда. Ибраһимжан хазрет 2009 жылы қайтыс болып, туған ауылында жерленген. Оның қабірі – бүгінгі күні де көптеген шәкірттері мен мұхлистері зиярат ететін рухани орын [И.Шмоллер, У.Бигожин, 2022:318].

Ибраһим шейхпен болған сұхбат барысында зерттеушілер оның терең жеке мистикалық тәжірибеге ие екеніне, сұхбаттасушыға психоэнергетикалық тұрғыдан күшті әсер ете алатын қабілетіне және кең ауқымды діни-рухани білімдарлығына көз жеткізгендіктерін айтады [Б.Бабаджанов, 2001:346].

2000 жылдар басында Ибраһим шейхтың муридтерінің саны шамамен мың адамға жеткен Сонымен қатар, оның тікелей шәкірті болмаса да, рухани жолын құрметтейтін және өзін оның мұхлисымын (яғни, рухани жанашыр, құрмет тұтушы) деп санайтындар саны одан да көп болған. Олардың нақты санын көрсету қиын болғанымен, Ферғана жазығы мен Ташкенттің көптеген қалалары мен ауылдарында Ибраһим шейхқа тағзым ететін жүздеген, тіпті мыңдаған адам бар екені байқалған. Мәселен, Марғилан қаласындағы оның өкілдері қала мен оған жақын маңда кемінде он мыңнан астам мұхлис бар екенін атап өткен. Мұндай құрмет көрсетушілер басқа қалаларда да кездескен. Айта кету керек, Ибраһим шейх шәкірт тәрбиелеу ісін тек 1990 жылдар соңында бастағанына қарамастан, оның ықпалы жылдан-жылға арта берген.

Ибраһим шейхтың муридтері мен мұхлистерінің әлеуметтік құрамы әркелкі болған. Көпшілігін қарапайым диқандар, ұсақ және орта кәсіпкерлер, мұғалімдер, медресе шәкірттері, сондай-ақ дәстүрлі діни құрылым өкілдері құраған. Сирек болса да, орта және ірі өндіріс орындарында жұмыс істейтін жұмысшылар да табылған. Олардың

этностық құрамы да алуан түрлі: өзбектер, тәжіктер, қырғыздар, татарлар, чуваштар және ислам дінін қабылдаған орыстар. Дегенмен, Ибраһим шейхтың қызметі негізінен Ферғана жазығындағы қалаларда шоғырланғандықтан, оның муридтері мен мухлистерінің басым бөлігі өзбектер болған [Б.Бабаджанов, 1999:38].

Ибраһим шейхтың сопылық қызметінің осыншалықты кең ауқымда таралуы – Орталық Азия тарихындағы бұрынғы діни-рухани жаңғырулармен параллель жүргізуге негіз береді. Мысалы, XIII ғасырдағы моңғол шапқыншылығынан кейін аймақтың этникалық және конфессиялық құрылымы күрделі өзгерістерге ұшырады. XIII ғасырдың екінші жартысы мен XIV ғасырларда түркі-моңғол билеушілері мен тайпалары арасында исламдану процесі жүріп жатты. Бұл тарихи реисламдану үрдісінде сопылардың, соның ішінде хажаған-нақшбандия шейхтарының айрықша рөлі болды. Бұл үдерістің нақты қалай жүзеге асқаны туралы жазба деректер аз болғанымен, Нақшбандия тариқатының агиографиялық мәтіндерінде осы кезеңге қатысты кейбір қызықты мысалдар кездеседі.

Сопылық тариқаттар тарихында ішкі тармақтарға бөліну мен рухани басшылыққа талас – кең таралған құбылыс. Бүгінгі Өзбекстандағы нақшбандия тариқаты да бұл үдерістен тыс қалған жоқ. 2010 жылдардан кейін тариқат ішінде көшбасшылыққа байланысты бірнеше тартысты жағдай орын алған. Ибраһим хазрет қайтыс болғаннан кейін (2009 ж.), оның орнына жаңа ишан тағайындалмаған. Қазіргі таңда тек жекелеген қалаларда халифалар (рухани өкілдер) ғана қызмет етеді. Алайда, тариқат өкілдерінің сол уақыттың өзінде Ибраһим хазреттың ұлының ресми түрде ишан ретінде жариялануын күтіп жүрген. Бұл жағдай тариқаттың ішкі құрылымында уақытша вакуум қалыптастырған. Ибраһим хазреттың негізгі рухани бәсекелесі – Дос-Мұхаммад Турсунов, 1935 жылы Сурхандария облысының Шурчи ауданында дүниеге келген. Ол сопылыққа қатысты рухани рұқсатты (иршад) жергілікті шейхтардан, Абдусалом Гийлани есімді ұстаздан алған. Дос-Мұхаммад ишан фикһ (ислам құқық ғылымы) саласында терең білімділігімен ерекшеленген. Ол нақшбандия тариқаты ішіндегі басқа шейхтарды, соның ішінде Ибраһим хазретті де қатты сынға алған. Оның пікірінше, сопылық жолда белгілі бір тұлғаларға қатысты асыра дәріптеу мен харизматикалық культ қаупі бар. Өзбекстанда Ибраһим хазреттің рухани жолына сын көзбен қарайтын басқа да нақшбандия шейхтары болған. Солардың бірі – Зухруддин Эшанов. Ол да Ибраһим хазреттің діни беделі мен тариқаттағы қызметіне критикалық тұрғыда баға берген. Мұндай көзқарастар тариқат ішінде біртұтас жетекшілік моделінің болмауы мен ішкі фрагментацияның күшейіп келе жатқанын көрсетеді [А.Муминов, 2021].

Өзбекстандағы сопылық құрылымдар арасында ерекше аралық орын алатын бағыттардың бірі – нақшбандия-жахрия. Бұл топ хусайния мен жажрия бағыттарының ортасында, әрі екеуінің белгілерін қатар ұстанатын синкреттік сипаттағы сопылық топ ретінде сипатталады. Аталған топтың рухани негізін қалаған және ұйымдастырған жетекші тұлға – Адилхан қари Саломов (1928–2009), Өзбекстанның Андижан қаласынан шыққан ишан. Ол сопылық жолда иршад** (рухани жетекшілік ету) құқығын екі түрлі тариқаттық линия бойынша алған: 1) хуфия (үнсіз зікір) желісі бойынша – Шайх Абдулуахидтың шәкірті Қари Абдолладан; 2) жажрия (жария зікір) тәжірибесіне рұқсат – Тәжікстаннан шыққан шейх Мұхаммад-Шариф Хисариден алынған. Осы екі түрлі сопылық ықпал Адилхан қари Саломовтың шейхтық жолындағы ерекшелігін айқындап, оның шәкірттері екі бағыттағы зікір түрлерін де қолданатын аралық практика қалыптастырды. Шейхтің қайтыс болуынан кейін оның шәкірттері бірнеше аймаққа бөлінген. Наманганда жетекшілік ету міндеті Абдулбақи Абдурахмоновқа жүктелді. Андижан қаласында үш сопылық жетекші алдыңғы қатарда танылады: Абдулқуддус, Иззаталла қари және Саибжан қари. Қазіргі таңда бұл топтың белсенді ізбасарларының саны шамамен 500 адамды құрайды. Топ мүшелері «зикр-и жажр» рәсімін негізгі рухани тәжірибе ретінде ұстанады. Бұл жария зікір формасы хусайния және жажрия

топтарындағы практикалардан өзгеше ерекшеліктерге ие. Сонымен қатар, бұл рәсімдік үлгі қадирия тариқатының зікр үлгілеріне кейбір ұқсастықтар танытқанымен, екі бағыт арасындағы тікелей тарихи байланыс ғылыми тұрғыда әлі анықталмаған [А.Муминов, 2021].

Нақшбандия – жахрия тобы – Орталық Азиядағы сопылық өмірдің көптүрлілігін және ішкі эволюциясын көрсететін ерекше сопылық құрылым. Оның хафи және жахри зікірлерді қатар қолдануы, екі түрлі шежірелік линиядан иршад алуы және бірнеше аймақта бөлініп қызмет етуі бұл топтың тарихи-сопылық зерттеулер үшін өзектілігін арттыра түседі. Сонымен қатар, бұл бағыт сопылықтың икемділігі мен мәдени-рухани бейімделгіштігін дәлелдейді.

Өзбекстандағы нақшбандия тариқатының қазіргі жағдайы ішкі құрылымдық дағдарыс кезеңінде тұр. Ибраһим хазреттың қайтыс болуынан кейін рухани мұрагерліктің айқындалмауы, тариқат ішінде бәсекелестік пен сын көзқарастардың көбеюі – бұл ағымның болашақ даму бағытына ықпал ететін факторлар. Сонымен қатар, сопылық көшбасшылықтың легитимділігі, рухани жетекшіліктің берілу тетіктері және харизмаға негізделген ықпалдың шектері сынды мәселелер ғылыми талдауды қажет етеді.

Нақшбандия сопылық жолының өкілдері ғасырлар бойы Орталық Азияның рухани кеңістігінде, соның ішінде қазіргі Қазақстан жерінде де терең із қалдырған. Тариқаттың Қазақстан аумағына таралуы XIV–XV ғасырлардан бастау алады. Бұл үдеріс негізінен Түркістан өңірі, Сырдария бойы және Жетісу аумағында жүзеге асқан. Ахмет Исауи мектебі үстемдік еткен аймақтарға нақшбандия өкілдері Бұхара мен Самарқан сияқты орталықтардан келген. Олар көбінесе медресе жүйесі арқылы немесе сауда керуендерімен бірге жүріп, зияткерлік және рухани ықпал орнатқан.

XVIII–XIX ғасырларда Қазақ хандығы тұсында нақшбандия шайхтары жергілікті халықтың діни өмірінде маңызды рөл атқарды. Олар медреселерде сабақ беріп, мешіттерде имамдық етті, әрі тариқаттық білім таратты. Бұл кезеңде нақшбандия шейхтары қазақ даласында сопылық тәрбиені шарифатпен ұштастыра отырып, діни-рухани тұтастықты сақтауға күш салды.

Кеңестік атеистік саясат кезінде нақшбандия тариқаты бейресми жағдайда сақталды. Жасырын зікр отырыстары, ұстаз бен шәкірт арасындағы рухани сабақтастық құпия түрде жалғасты. Бұл кезде рухани білім көбіне отбасылық дәстүр мен жекелеген ишандар арқылы беріліп отырды. Қазақстанның оңтүстігінде – Шымкент, Түркістан, Жетісай, Сайрам сияқты аймақтарда сопылық жол үзілген жоқ. Мысалы, кеңес дәуірінде Түркістан маңындағы Құшата, Сарыағаш, Шардара, Жетісай өңірлерінде нақшбандия шейхтары қызметін жасырын түрде жалғастырды. Кеңестік репрессияға қарамастан, рухани сабақтастық жойылмай, кейінгі буынға ауызша және астыртын жолмен беріліп отырды.

1991 жылы Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін, діни еркіндікпен қатар сопылық дәстүрге деген қызығушылық қайта артты. Осы кезеңде нақшбандия тариқаты да қайта жандана бастады. Бұған Орталық Азиядағы басқа сопылық орталықтармен байланыс, соның ішінде Өзбекстан мен Түркиядағы шейхтармен қарым-қатынас түрткі болды. Қазақстанда қазіргі уақытта нақшбандия тариқатының бірнеше тармағы қызмет етуде, олардың арасында мужаддия бағытын ұстанатын шейхтар бар. Олар негізінен оңтүстік аймақтарда — Түркістан, Шымкент, Жамбыл облыстарында әрекет етеді. Сонымен қатар, Алматы мен Астанада да рухани отырыстар ұйымдастырылып тұрады.

Тариқат өкілдері зікр, діни ілім тарату, насихат және рухани тәрбие бағыттарында жұмыс істеуде. Алайда, Қазақстанда діни қызмет заңмен реттелгендіктен, сопылық топтардың әрекеті көбіне бейресми түрде, жеке үйірмелер не шейхтар айналасындағы шағын шеңберлерде жүзеге асады. Нақшбандия тариқаты өкілдері қазіргі Қазақстан

қоғамында радикалды діни көзқарастарға қарсы тұруда, дәстүрлі исламның рухани-этикалық негізін насихаттауда маңызды рөл атқарып отыр [Қасымхан Қ., Қасабекова, 2024:148]. Олар шариятқа негізделген дәстүрлі діни тәжірибені рухани кемелдікпен байланыстыра отырып, қоғамды сабырлық пен үйлесімділікке үндейді.

Сондай-ақ, сопылық мектеп өкілдерінің тарихи қызметі ұлттық болмыспен тығыз байланысты. Қазақтың дәстүрлі дүниетанымы мен ислам діні арасындағы үндестік осы тариқат қызметінде анық байқалады. Бұл жағдай тариқатты тек діни емес, мәдени-рухани феномен ретінде де қарастыруға мүмкіндік береді.

Қазақстандағы нақшбандия тариқаты жамағаттары мен зиярат орындары Түркістан облысында кең таралған (Василенко В. И, 2014:30). Мұны Қазақстанның оңтүстігін өзбекстандық нақшбандия тариқаты эпицентрлеріне жақын болғанымен, рухани, мәдени тұтасып жатқандығымен түсіндіруге болады. Сонымен қатар, қазақстандық нақшбандия жамағаттарының өзбекстандық жамағаттармен тығыз байланысты екендігінде атап өту керек.

Нақшбандия тариқатының қазақстандық ерекше формасы – ишандар мектебі (Мустафина Р. М, 1992:77). Қазақ даласындағы ишандар мектебі **діни білім, сопылық тәрбие және ұлттық сана** қалыптастырудың орталығы болды. Олар мешіт пен медреселер ашып, діни білім, зікір алқалары арқылы рухани тәрбие берді, қазақтың дәстүрімен үндескен сопылық ұстанымдарды (мысалы, діни поэзия, зікір, рухани толғау) дамытты. Ишандар арасында Қазақстанның оңтүстігіне аты танымал Абдулла ишанның, оның ұлдары Саид Ахмед (Қосым ишан) пен Саид Мұхамедтің (Құлатай ишан) беделі зор болды [Е.Қартабаев, Н.Нұртазина, М.Касимбекова, 2024:154].

Қазақстанда нақшбандия тариқатының бірнеше жамағаттары таралған. Ең негізгісі нақшбандия-мужаддия сопылық жолының ішкі тармағы ретінде қалыптасқан – хусайния тармағы. Тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде сопылық жолдың қайта жандануы аясында хусайния тобы да өз қызметін жандандырып, қазіргі таңда құрылымдық жағынан жүйелі діни-рухани ұйымға айналған. Қазақстан аумағындағы хусайния тариқаты топтарының рухани орталығы – Құшшы Ата ауылы (Түркістан қаласынан оңтүстік-шығысқа қарай 15–17 шақырым жерде орналасқан)⁷ Бұл ауылда Абдулуахид ишанның ұлдары – Мамашүкіровтар отбасының жекеменшік үйінде жылына екі рет – мәуліт мерекесі кезінде және қасиетті Рамазан айының басында тариқат ізбасарларының дәстүрлі басқосуы ұйымдастырылады. Бұл жиындар тариқат мүшелерінің рухани байланысын нығайтудың, зікір және сұхбат арқылы ішкі ілімді тереңдетудің басты платформасына айналған. Қазіргі мәліметтерге сәйкес, хусайния тариқатының Қазақстандағы белсенді ізбасарларының жалпы саны шамамен 1 500 адам. Бұл топтар өңірлік халифалар арқылы ұйымдастырылған, әрбір облыста жергілікті шейхтар мен рухани жетекшілер жетекшілік етеді. Халифалар аймақтардағы рухани сұхбаттар мен зікір отырыстарын ұйымдастырып, тариқат ілімін насихаттауға жауапты. Алматы облысы мен Алматы қаласында –халифа ретінде қызмет атқаратын тұлға Алматы қаласындағы «Орбита» ықшам ауданындағы мешіттің бұрынғы танымал имамы Дайрабай Рысбай болған. Қазір ол Қызылорда қаласы Белкөл кентінде орналасқан Қал-Мұхаммед (Қалқай) ишан мешітінің имамы. Осыға сәйкес оның қызметі Қызылорда облысына ауысқан деуге негіз бар. Оңтүстік Қазақстан (Түркістан) және Жамбыл облыстарында – халифа қызметін атқарып отырған тұлға Құрбан-Әлі Ахметов. Түркістан қаласының айналасындағы аймақтарда – барлық топтарға рухани жетекшілік ететін орталық тұлға Абдулуахид шайхтың ұлы – Насруддин ишан [А.Муминов, 2021]. Бұл жүйе тариқаттың ұйымдық тұрақтылығын сақтап, рухани сабақтастықтың үзілмеуін қамтамасыз етіп отыр. Қазақстанда сопылық қызмет көбіне бейресми деңгейде жүзеге асырылады.

Нақшбандия тариқатының Қазақстандағы ең белсенді жетекшісі – Құрбан-Әлі ишан. Оның есімі Орталық Азия, Еділ-Жайық аймағы және Түркиядағы муридтер қауымында жақсы таныс.

Құрбан-Әлі Ахметов 1955 жылы дүниеге келген. Бұхарадағы «Мірааб» медресесінде, Ташкенттегі Имам Бұхари атындағы ислам институтында оқыған. Ол Орталық Азиядағы қасиетті әулеттердің бірі – Қожа әулетінің өкілі. Жоғарыда аты аталған Абдулла ишанның ұлы Саид Ахмедтің (Қосым ишан) ұрпағы. Бұл тармақ исламның таралу тарихында, әсіресе сопылықтың қалыптасуында маңызды рөл атқарған әулиелердің рухани мұрагерлері болып саналады. Бүгінгі таңда Құрбан-Әлі Ахметов нақшбандия-мужаддия тариқатының кеңінен танылған және ықпалды рухани жетекшілерінің бірі ретінде мойындалған. Оның шәкірттері мен ізбасарлары Қазақстанның оңтүстік өңірлерінде (әсіресе Түркістан мен Жамбыл облыстарында), сондай-ақ Орталық Азия елдерінде, Еділ-Жайық аймағында және Түркияда да бар. Оның шәкірттері оны «пір» (сопылық ұстаз) немесе «хазрет» (рухани жетекші) деп атайды. Бұл атаулар оның тариқат ішіндегі рухани беделі мен ықпалын көрсетеді. Ол әлеуметтік желілерде де өте белсенді [Й.Шмоллер, У.Бигожин, 2022:318-325].

Құрбан-Әлі Ахметовтің тұлғасы — посткеңестік кеңістіктегі сопылықтың жаңа бет-бейнесінің көрінісі. Ол қасиетті шежірелік әулеттен шыққанымен, кеңестік ортада қалыптасып, кейінгі кезеңде рухани жетекші ретінде танылған. Оның тәжірибесі діни дәстүр мен зайырлы өмір салтының тоғысында пайда болған сопылықтың заманауи үлгісін көрсетеді. Оның Қазақстан мен Орталық Азияда ғана емес, шетелдік қауымдарда да муридтерге ие болуы – сопылық ілімнің трансұлттық сипатының артып келе жатқанын білдіреді.

Қорытынды. 1980 жылдардың соңы мен 1990 жылдардың басында Орталық Азияда ұлттық сана-сезімнің оянып, одан кейін бұрынғы кеңестік республикалардың тәуелсіздікке қол жеткізуімен қатар реисламизация үдерісі де басталды. Осы тарихи кезең сопылық қауымдастықтардың жандануымен тұспа-тұс келді. Бұл қауымдар тарихта болғандай, бүгінде де ислам дінін қайта жаңғыртуда маңызды рөл атқарып отыр. Атап айтқанда, нақшбандия шайхтары бұрынғыдай аса белсенді қызмет етіп келеді. Қазіргі кезеңдегі нақшбандия тариқатының ізбасарлық құрамы арасында бірнеше маңызды еркешеліктер байқалады. Нақшбандия тариқатының ізбасарлары полиэтностық сипатқа ие. Тариқатты ұстанатын бірнеше ұлт өкілдері бар. Сонымен қатар, нақшбандия тариқаты аймақта анағұрлым кең таралған және танымалдығы да жоғары. Бұл да оның ізбасарларының санын арттырып отыр.

Нақшбандия шайхтарының бұлайша кеңінен танымал болу себептерін біржақты түсіндіру қиын. Бұл танымалдық тек олардың жоғары рухани қасиеттерімен, либералды ұстанымдарымен немесе этникалық төзімділігімен ғана байланысты емес. Кез келген діни немесе мистикалық-философиялық қозғалыстың не оның жетекшісінің кең танымалдыққа ие болуының астарында терең тарихи, мәдени және әлеуметтік факторлар жатуы мүмкін. Мұндай танымалдықтың тамырын бір ғана қырынан бағалау жеткіліксіз.

Орталық Азиядағы нақшбандия тариқаты — дәстүрлі исламның рухани тармағы ретінде тарихи терең тамырларға ие және бүгінгі күні де өзектілігін жоғалтпаған діни-рухани бағыт. Кеңестік қысым кезеңінде сақталған бұл тариқат тәуелсіздікпен бірге қайта жанданып, рухани өмірдің маңызды бөлігіне айналууда. Алдағы уақытта оның қоғамдағы рөлі мен ғылыми зерттелуі арта түсетіні анық.

Әдебиеттер тізімі

1. А.Муминов. Суфийские группы в современном казахстане, 2021. e-islam.kz.
2. Б.Бабаджанов. Возрождение деятельности суфийских групп в Узбекистане // Суфизм в Центральной Азии (зарубежные исследования): Сб. ст.памяти Фритца Майера (1912—1998) / Сост. и отв. редактор А. А. Хисматулин. — СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2001. — 394 с.
3. Б.Бабаджанов. Ибрахим хазрат // Ислам на территории бывшей Российской империи. Энциклопедический словарь. Выпуск 2. — М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1999. — 167 с.
4. Василенко В.И., Василенко В.В., Потеевко А.Г. Шанхайская организация сотрудничества в региональной системе безопасности (политика-правовой аспект). Монография. Москва: Проспект, 2014. — 224 с.
5. Е.Қартабаев, Н.Нұртазина, М.Қасымбекова. Қазақ мұсылмандық дәстүріндегі әулие-ишандар (Тараз және Жетісу өңірлері бойынша этнографиялық материалдар негізінде)//ҚазҰУ Хабаршысы. №1 (112). –2024. – 149-164.
6. Мустафина Р. М. «Представления, культы, обряды у казахов: в контексте бытового ислама в Южном Казахстане в конце XIX—XX вв.». Алма-Ата: «Қазақ университеті», 1992. — 172 с.
7. Қасымхан Қ., Қасабекова Е.Қ. Қазақстандағы сопылық: тарихы мен сипаты // Адам әлемі. – 2024. – № 2 (100). – 141-150.
8. Й.Шмоллер, У.Бигожин. Братство без границ: суфийская социальность между Казахстаном и Россией // Суфизм после СССР. — М.—СПб.: Марджани, Аль-Макам, 2022. — 512 с.

References

1. Muminov, A. Sufi Groups in Contemporary Kazakhstan. 2021. e-islam.kz.
2. Babajanov, B. The Revival of Sufi Groups' Activities in Uzbekistan. In: Sufism in Central Asia (Foreign Studies): Collection of Articles in Memory of Fritz Meier (1912–1998). Compiled and edited by A. A. Khismatulin. St. Petersburg: Faculty of Philology, Saint Petersburg State University, 2001. 394 p.
3. Babajanov, B. Ibrahim Hazrat. In: Islam in the Territory of the Former Russian Empire: Encyclopedic Dictionary. Issue 2. Moscow: Vostochnaya Literatura Publishing House of the Russian Academy of Sciences, 1999. 167 p.
4. Vasilenko, V. I., Vasilenko, V. V., & Poteenko, A. G. The Shanghai Cooperation Organization in the Regional Security System: Political and Legal Aspects. Monograph. Moscow: Prospekt, 2014. 224 p.
5. Kartabayev, E., Nurtazina, N., & Kasimbekova, M. Saints and Ishans in the Kazakh Muslim Tradition: Based on Ethnographic Materials from the Taraz and Zhetysay Regions. Bulletin of KazNU. No. 1 (112), 2024, pp. 149–164.
6. Mustafina, R. M. Representations, Cults and Rituals among the Kazakhs: In the Context of Everyday Islam in Southern Kazakhstan in the Late 19th–20th Centuries. Almaty: Kazakh University, 1992. 172 p.
7. Kassymkhan, K., & Kassabekova, E. K. Sufism in Kazakhstan: History and Characteristics. Adam Alemy, No. 2 (100), 2024, pp. 141-150.
8. Schmoller, J., & Bigogin, U. Brotherhood without Borders: Sufi Sociability between Kazakhstan and Russia. In: Sufism after the USSR. Moscow–St. Petersburg: Marjani, Al-Maqam, 2022. 512 p.

Авторлар туралы мәлімет:

Қыдыр Төрәлі Еділбайұлы – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, ҚМДБ Ислам ғылыми-зерттеу институтының директоры (Алматы, Қазақстан, e-mail: qydyr.torali@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9549-256X)

Ажимов Бекжан Ибраимович – Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Ислам ілімдері факультеті, Исламтану кафедрасының PhD докторанты (Алматы, Қазақстан, e-mail: azhimov90@bk.ru, ORCID ID: 0009-0004-8898-6966)

معلومات عن المؤلفين:

تورالي /يديلبايولي قيدير- مرشح في العلوم الفيلولوجية، أستاذ مشارك، مدير معهد البحوث الإسلامية التابع للإدارة الدينية لمسلمي كازاخستان (ألماتي، كازاخستان، البريد الإلكتروني: qydyr.torali@gmail.com، ORCID ID: 0000-0001-9549-256X)

بکجان /براہیموفیتش عظیموف - طالب دكتوراه (PhD) في قسم الدراسات الإسلامية، كلية العلوم الإسلامية، جامعة نور- مبارك المصرية للثقافة الإسلامية (ألماتي، كازاخستان، البريد الإلكتروني: azhimov90@bk.ru، ORCID ID: 0009-0004-8898-6966)

Information about the Authors:

Torali Edilbayuly Kydyr – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Director of the Islamic Research Institute of the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan (Almaty, Kazakhstan, e-mail: qydyr.torali@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9549-256X)

Bekzhan Ibraimovich Azimov – PhD doctoral student at the Department of Islamic Studies, Faculty of Islamic Sciences, Nur-Mubarak Egyptian University of Islamic Culture (Almaty, Kazakhstan, e-mail: azhimov90@bk.ru, ORCID ID: 0009-0004-8898-6966)

Сведения об авторах:

Қыдыр Торали Еділбаевич – кандидат филологических наук, доцент, директор Исламского научно-исследовательского института Духовного управления мусульман Казахстана (Алматы, Казахстан, e-mail: qydyr.torali@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9549-256X)

Ажимов Бекжан Ибраимович – докторант PhD кафедры исламоведения факультета исламских наук Египетского университета исламской культуры «Нур-Мубарак» (Алматы, Казахстан, e-mail: azhimov90@bk.ru, ORCID ID: 0009-0004-8898-6966).